

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
CATEDRA DE LITERATURĂ COMPARATĂ**

ROMANUL APOCALIPTIC DUPĂ 1945

-rezumat-

Coordonator: prof. univ. dr Ștefan Borbély

Doctorand: Andrei Simuț

2011

REZUMAT:

Secolul XX a dovedit mai mult ca oricare altă perioadă din istoria omenirii că, pe lângă capacitățile sale de creator al unei civilizații avansate, omul posedă și mijloacele de a deveni „demiurgul cel rău”, având puterea de a pune capăt întregii sale evoluții, instaurând cel mai teribil sfârșit dintre toate, cel al propriei specii, implicând anihilarea sa ca entitate biologică (*bio-apocalipsa*) sau a umanului, prin experimentul totalitar (distrugerea valorilor, a conștiinței și a identității umane) sau anihilarea totală a lumii (*apocalipsa nucleară*).

Totodată, secolul XX a fost perioada în care omul a rivalizat cu natura în a genera catastrofe. Sintagma din titlul lucrării („după 1945”) pare banală, dar nu e deloc întâmplătoare atunci când conștientizăm pe deplin ce se află în spatele ei: ea poate însemna deopotrivă „după Auschwitz”, „după Hiroshima”, după cel mai amplu și distrugător dintre războaie, după prăbușirea utopiilor și idealurilor modernității, după sfârșitul modernismului și al unei paradigme culturale (implicit și sfârșitul supremației culturii europene). În istoria umanității, secolul XX inaugurează o nouă paradigmă în care va fi pusă la îndoială însăși noțiunea de om, în care umanitatea este în căutarea umanului. Dacă în prima jumătate a secolului trecut această dorință de a reforma omul se va manifesta prin intermediul ideologiilor (rezultate în utopiile totalitare), a doua jumătate actualizează o tendință similară, dar axată pe remodelarea palierului biologic, corporal (cercetările asupra genomului uman). Secolul XX a fost unul apocaliptic deoarece catastrofele sale au dezvăluit câteva elemente esențiale și tulburătoare despre om și civilizația sa, răsturnând toate principiile sale călăuzitoare.

Spiritul apocaliptic, care a modelat întreaga istorie a Occidentului de la creștinism încoace, a devenit astăzi însăși textura *Zeitgeist*-ului, afirmație care se transformă ea însăși într-un truism, raportată la realitățile contemporane. Faptul este simptomatic, astfel că a scrie azi despre apocalipsă pare un gest deopotrivă redundant și necesar totodată. Asupra oricărei manifestări a lumii noastre planează spectrul apocalipsului, și, cu toate acestea, observăm dispariția sentimentului iminenței, al regimului temporal al anticipării, atât de caracteristic pentru apocaliptic. James Berger, alături de Baudrillard și alți critici importanți observau indiferența cu care a fost întâmpinată trecerea spre noul mileniu (un Non-eveniment) și raritatea așteptărilor, astfel că trecerea spre noul mileniu arăta o situație inedită pentru spiritul

apocaliptic milenarist, care a furnizat energia pentru nenumărate schimbări radicale în decursul istoriei Occidentului: pentru prima oară sentimentul milenarist era golit de temeri și imbolduri apocaliptice. Un motiv important pentru această mutație care survine în cadrul apocalipticului contemporan este sentimentul acut al martorilor istoriei secolului XX că apocalipsa a avut deja loc. Cultura occidentală trăiește într-un orizont al postumității, dezvoltând o acută conștiință a sfârșiturilor, ce se va regăsi inclusiv în teoretizările noii paradigme postmoderne. Apocalipsa nu mai este situată în viitor, ci fie în trecut, prin imaginile ororilor istoriei, care, chiar dacă nu au adus Apocalipsa, reprezintă o oglindire perfectă a ei, la scară redusă, fie în prezentul lui „aici și acum”. Sloterdijk vorbește de o *cultură a panicii* ca versiune postcreștină, neopăgână a apocalipticului (o mutație care lasă în urmă apocalipticul religios și implică pierderea dimensiunii profetice, mesianice și o senzorialitate a catastrofei).

Care sunt motivele unei asemenea fascinații pentru complexul apocaliptic? - iată o întrebare ce revine mereu pentru cercetătorul temei. Să fie o răzbunare în avans pentru moartea proprie, o încercare de a „îmblânzi” sfârșitul personal? Să fie plăcerea de a stăpâni timpul prin intermediul conceperii finalului posibil? Să fie împlinirea unei căutări a sensului, a ordinii, a structurii, vizibile doar din perspectiva unui final (varianta Kermode)? Pe lângă acestea, mai există și fascinația pentru inimaginabil: faptul că niciodată nu suntem propriu zis martorii Apocalipsului, fapt ce este compensat prin imaginar, unde romancierul are un statut privilegiat, ficționalizând scenariile posibile, depășind o imposibilitate fundamentală, precum și condiția eternei amânări ce pare să caracterizeze Apocalipsa. Oricâte sfârșituri de lume concepem, Apocalipsa rămâne în umbră, la fel de misterioasă și inaccesibilă ca un vis. Fie că e vorba de film sau roman, singura modalitate prin care putem asista la sfârșitul lumii este ficțiunea.

În partea întâi a lucrării (*Fenomenul apocaliptic după 1945: elementele unei mutații radicale*), apocalipticul este cartografiat nu atât prin elementele tradiției sale, cât prin aportul de noutate pe care îl primește în lumina noii paradigme post-1945, având în centru ideea omului ca demiurg al sfârșitului civilizației și umanității, excluzând orice cauzalitate divină, și, implicit și paradigma religioasă. Punctele cheie ale demersului nostru vor fi constituite din nucleeele ideatice care vor influența profilul imaginarului apocaliptic postbelic și implicit al romanului apocaliptic. Primul capitol („*Sfârșitul lumii*” a avut loc: anul 1945 și prăbușirea utopiilor) subliniază ideea că apocalipsa e însăși istoria noastră, de la deșerturile urbane produse de bombele celui

De-Al Doilea Război Mondial, la descoperirea lagărelor de concentrare până la efectele bombei atomice asupra imaginarului apocaliptic al perioadei postbelice. Capitolul al doilea (*Sfârșituri postmoderne*) inventariază eschatologia „profană” a postmodernismului, sfârșiturile proclamate ale culturii, romanului, omului și istoriei, subliniind relația problematică pe care o are postmodernismul cu apocalipticul și care se transcrie în roman prin tipologia *apocalipsului amânat, manierist și parodic*. Capitolul al treilea (*Utopiile post-umane, de la teorie la practica ficțională*) reprezintă o schiță a ideilor postumanismului tehnologic, care se află la baza bio-apocalipsei, o a treia tipologie de roman apocaliptic axată pe întrebarea „ce tip de om vom construi?” și pe consecințele transgresării unui tabu, acela de a modela structura biologică a speciei umane. Al patrulea capitol (*Cultura panicii și noua paradigmă apocaliptică*) pornește de la evenimentele de la 11 septembrie 2001 pentru a demonstra întoarcerea problemei apocalipticului în dezbaterile intelectuale din noul mileniu, cu o amploare ce o depășește cu mult pe cea de sfârșit de secol XX și care trimite spre o veritabilă „cultură a panicii” (formula lui Peter Sloterdijk) specifică perioadei imediat contemporane. Noul mileniu actualizează un paradox surprinzător: departe de a accentua apocalipticul creștin, „cultura panicii”, cu manifestări atât de ample în anii 2000, este o versiune neopăgână a spiritului apocaliptic, producând o mutație importantă, prin eliminarea componentei sale de mesianism istoric. Al cincilea capitol (*Scenarii despre sfârșitul lumii în „vulgata științifică”*) constituie un sumar excurs prin literatura „vulgatei științifice” pentru alcătuirea unei schițe ierarhice a sfârșiturilor catastrofice posibile ale lumii, în funcție de amploarea lor concretă, de la catastrofe ale civilizației umane spre moartea termică a universului, o scurtă privire spre sfârșiturile „naturale” care nu vor constitui materia romanelor apocaliptice analizate în această lucrare.

O problemă crucială pentru orice studiu legat de problema apocalipticului o constituie vastitatea manifestărilor sale în literatură și găsirea acelor moduri funcționale prin care se pot opera delimitările și clasificările diverselor tipuri de reprezentări ale apocalipsei în roman. Prima delimitare în cadrul narațiunilor apocaliptice ale paradigmei seculare se face în funcție de factorul care generează catastrofa apocaliptică: romane despre catastrofe naturale, produse de agenți externi omului, care nu-l fac responsabil și romane despre apocalipsa generată de om. Lucrarea noastră va privilegia exclusiv cea de-a doua categorie pentru a reliefa unicitatea romanului apocaliptic din noua paradigmă (a doua jumătate a secolului XX)

față de restul literaturii apocaliptice. Argumentele pentru această delimitare și îngustare a sferei imensului corpus de romane apocaliptice se regăsesc pe parcursul întregii părți întâi a lucrării, dar mai ales în capitolul șase (*Problemele unei teorii a romanului apocaliptic*), unde vor fi expuse nu doar argumentele proprii, ci și argumentele unor nume de referință din critica de specialitate.

O a doua grilă de clasificare, complementară, mai importantă decât prima este cea referitoare la forma literară a scenariilor apocaliptice, la tipurile discursive pe care literatura le generează asupra complexului imaginar apocaliptic și care sunt cel puțin patru: apocalipsul manierist și parodic, apocalipsul distopic (etic/ anti-totalitar), bio-apocalipsa și apocalipsa nucleară (atomică). Ultimele trei tipologii, tratate în partea a doua (*Romanul apocaliptic între distopie și utopie postumană*) sunt forme ale narațiunii postumanității și al unui imaginar post-cataclismic, astfel că vom trece de la anterioritatea prefigurării și iminenței unui sfârșit al lumii la un raport de postumitate, al conștiinței că sfârșitul a avut deja loc, fie că e vorba de un *telos* împlinit infernal, având drept consecință sfârșitul umanului (*apocalipsul distopic/antitotalitar*) sau sfârșitul omului ca entitate biologică (*bio-apocalipsa*), fie că e vorba de un *terminus* catastrofal, care are drept rezultat sfârșitul civilizației materiale și al culturii umane (*apocalipsa nucleară*).

Partea a treia (*Apocalipsul amânat, manierist și parodic*) și a patra (*Literatura română postdecembristă și apocalipsul manierist*) a lucrării sunt dedicate apocalipsului manierist, care se diferențiază evident de celelalte trei tipologii: nu pune accent pe modalitatea prin care sfârșitul lumii are loc (conștiința că ar putea surveni printr-o gamă infinită de moduri), nu insistă pe reprezentarea în sine a survenirii sale, cât mai ales pe semnele care îl anunță, se situează întotdeauna într-un raport temporal de anterioritate față de momentul rupturii apocaliptice; posedă o conștiință exacerbată a reprezentărilor culturale ale apocalipsei care îl apropie vizibil de postmodernism (ceea ce se manifestă prea puțin în cazul celorlalte); în cadrul apocalipsului manierist vom asista la o interesantă confruntare între toate versiunile culturale prin care mitul apocalipsei a fost asimilat; de asemenea, apocalipsul manierist păstrează cea mai strânsă legătură cu ansamblul imaginilor și simbolurilor scenariului apocaliptic creștin, fie că e vorba de texte canonice biblice (*Daniel, Apocalipsa lui Ioan, Evanghelia după Matei* etc), fie că e vorba de apocalipsele apocrife (*Cartea lui Enoh* etc). Cu toate acestea, scenariul apocaliptic creștin nu va fi scutit de amplele energii ironice și critice ale autorilor acestui tip de roman; apocalipsul manierist este o

dovadă suficientă că romanul apocaliptic nu este o specie a genului *science fiction*, ci că asimilarea apocalipticului de către roman se face de către discursuri narative ce se dezvoltă în paralel în perioada postbelică, așa cum demonstrează și Brian McHale.

Împărțirea imensului material se putea face în cel puțin patru feluri: pe literaturi naționale, pe autori, tematic-tipologic sau pe serii de romane. Am ales combinarea celor patru, cu insistență asupra ultimelor două: organizarea romanelor pe tipologii și pe serii reprezentative, într-o succesiune a analizelor care să lumineze tocmai similitudinile de imaginar, structurale și profunde ale romanelor, motivând astfel apartenența lor la o categorie sau alta. Am privilegiat deci, mai mult decât autorul sau literatura națională din care fac parte, romanele în sine ca exemple de scenarii apocaliptice posibile. Ordinea capitolelor din lucrare respectă inclusiv gradul de manifestare a temei în roman, de la romanele cele mai cunoscute ca fiind apocaliptice (cele aparținând apocalipsei distopice, nucleare și biologice) spre cele în care tema se manifestă mai difuz și pe care lucrarea de față aspiră să le evidențieze componenta apocaliptică, neglijată până atunci de critică (așa cum este cazul trilogiei *Orbitor* de Mircea Cărtărescu, al *Cărții Milionarului* de Ștefan Bănuțescu și, în general, recurența tipologiei apocalipsului manierist în literatura română postdecembristă).

CUVINTE CHEIE:

romanul apocalipsei distopice, romanul apocalipsei nucleare, bio-apocalipsa, romanul apocalipsului manierist, apocalipsa parodică, utopia postumană, narațiunile postumanității, postumanism, apocalipsul amânat, Războiul Rece, hermeneutica paranoică, cultura panicii, solipsism, entropie, imaginarul catastrofei, milenarism, transgresarea realului, decadentă, imersiune în vid, apocalipsa vertical-ontologică, sfârșitul lumii, sfârșitul istoriei, sfârșitul ideologiilor, „Ultimul Om”, imaginarul orașului distopic, imaginarul Cărții, mitologia Supraviețuitorului, sfârșiturile postmoderne, simularea sfârșitului.

CUPRINS:

INTRODUCERE.....	2
------------------	---

PARTEA I.

Fenomenul apocaliptic după 1945: elementele unei mutații radicale

CAPITOLUL 1. „Sfârșitul lumii” a avut loc: anul 1945 și prăbușirea utopiilor	8
1.1. Günther Anders și eterna condamnare a omenirii la apocalips.....	18
CAPITOLUL 2. Sfârșituri postmoderne.....	21
CAPITOLUL 3. Utopiile post-umane, de la teorie la practica ficțională.....	28
CAPITOLUL 4. Cultura panicii și noua paradigmă apocaliptică.....	32
CAPITOLUL 5. Scenarii despre sfârșitul lumii în “vulgata științifică”.....	39
CAPITOLUL 6. Problemele unei teorii a romanului apocaliptic.....	46

PARTEA A II-A

ROMANUL APOCALIPTIC ÎNTRE DISTOPIE ȘI UTOPIE POSTUMANĂ

CAPITOLUL 1. Cei care au supraviețuit sfârșitului (de lume): literatura confesivă a anilor '40 și imaginarul destrucției. Orașul în ruină – simbol al sfârșitului civilizației	65
1.1. Berlin, mai 1945: „ora zero a istoriei”.....	72
1.2. Paris, 1940- „un Pompei spiritual”.....	74
1.3. Ernst Jünger și „apocalipsul trăit” ca purificare.....	79
1.3.1. Ficționalizare distopică a Orașului: <i>Heliopolis</i>	83
1.4. <i>Kaputt</i> : un spectacol al ororii în regia lui Curzio Malaparte.....	85
1.5. <i>The Last Man in Europe</i>	89
CAPITOLUL 2. <i>1984</i> - roman etalon al apocalipsei distopice.....	101
2.1. <i>Curcubeul gravitației</i> : rescriere a romanului <i>1984</i>	115
2.1.1. „Războiul perpetuu” și ștergerea memoriei.....	116

2.1.2. Personajul prototipic: Winston Smith și Tyrone Slothrop.....	120
2.1.3. Sfârșitul umanității și al umanului.....	124
CAPITOLUL 3. Prelungiri și reiterări ale universului distopic orwellian: <i>Fahrenheit 451</i>, <i>Al doilea mesager</i>, <i>Portocala mecanică</i>.....	128
3.1. Apocalipsul ca unică ieșire din lumea distopiei: <i>Fahrenheit 451</i>	129
3.2. Mancurtizarea umanității: <i>Al doilea mesager</i>	135
3.3. <i>Portocala mecanică</i> - versiune a Experimentului final.....	140
 CAPITOLUL 4. APOCALIPSE DOMESTICE, DISTOPII METAFORICE: Paul Auster, <i>În țara ultimelor lucruri</i>, José Saramago, <i>Eseu despre orbire</i> și Cormac McCarthy, <i>Drumul</i>.....	145
 CAPITOLUL 5. ROMANUL APOCALIPSEI NUCLEARE.....	156
 CAPITOLUL 6. ROMANUL BIO-APOCALIPSEI. Utopia post-umană.....	171
4.1. Prima bio-apocalipsă: <i>The Last Man</i> , Mary Shelley.....	172
4.2. <i>Galápagos</i> sau bio-apocalipsa comică.....	178
4.3. Michel Houellebecq și ficțiunea postumană.....	184
4.4. (Im)posibilitatea umanității (<i>Oryx și Crake</i> de Margaret Atwood).....	196

PARTEA a III-a
APOCALIPSUL AMÂNAT, MANIERIST ȘI PARODIC

CAPITOLUL 1. Tipologia apocalipsului manierist și strategiile postmoderne.....	201
1.1. Cartea cu șapte peceți.....	201
1.2. Apocalipsul manierist.....	203
1.3. Fabulația și „solipsismele enorme” în apocalipsul manierist.....	206
1.4. Strategii postmoderne și amânarea sfârșitului.....	208
1.5. Labirintul și rătăcirile personajelor.....	210
1.6. Analogiile ca fir al Ariadnei în labirintul semnelor.....	213
1.7. Hermeneutica paranoică și „Cartea care absoarbe lumea”.....	214
 CAPITOLUL 2. <i>V</i>, <i>Strigarea lotului 49</i> și <i>Curcubeul gravitației</i> de Thomas Pynchon: sinteza apocalipticului în roman.....	220
2.1. Modelul Thomas Pynchon: amploarea influenței sale.....	220
2.2. Implicațiile hermeneuticii paranoice.....	227
2.3. <i>Apocalypsis</i> amânat și ruperea celor șase peceți: <i>Strigarea lotului 49</i>	231
2.4. Metafora entropiei în <i>Strigarea lotului 49</i>	244
2.5. Valențele apocalipticului în <i>V</i>	248
2.5.1. Sfârșitul culturii occidentale, decadentism și epuizarea posibilităților.....	250
2.5.2. „Căderea din uman”.....	256
2.5.3. <i>V</i> și programul decadent al lui Huysmans.....	262

2.5.4. Herbert Stencil, personajul-demiurg ca <i>alter-ego</i> al autorului.....	264
2.6. Sinteza apocalipticului: Curcubeul gravitației	272
2.6.1. Apocalipticul ca transgresare a „realului”.....	273
2.6.2. Funcțiile hermeneuticii paranoice.....	281
2.6.3. Apocalipticul ca imersiune în moarte.....	287
2.6.4. Căderea în „anti-paranoia”.....	292
CAPITOLUL 3. Scenariu milenarist și amânare solipsistă a sfârșitului: Mario Vargas Llosa, Războiul sfârșitului lumii	296

PARTEA A IV-A. LITERATURA ROMÂNĂ POSTDECEMBRISTĂ ȘI APOCALIPSUL MANIERIST

CAPITOLUL 1. „Apocalipsa de hârtie”: Cartea Milionarului și sfârșitul fără sfârșit	319
4.1. Parodia provinciilor imaginare: Povestea Marelui Brigand	330
CAPITOLUL 2. Excesele apocalipticului : Dan Stanca	334
5.1. Addenda: Așteptând ceasul de apoi de Dinu Pillat.....	345
CAPITOLUL 3. Orbitor de Mircea Cărtărescu: apocalipsă vertical-ontologică și deturnare postmodernă a scenariului apocaliptic	349
1.1. Încadrările receptării critice.....	349
1.2. Orbitor , roman apocaliptic ?.....	351
1.3. Apocalipsa vertical-ontologică	353
1.4. Geneza Cărții – o enormă conspirație; Trecutul o „imensă cabală”. Tipologia personajului apocaliptic cărtărescian.....	359
1.5. Scenariu apocaliptic sau deconstruire a lui ?.....	362
CAPITOLUL 4. Imaginarul apocaliptic postdecembrist românesc (Alexandru Ecovoiu, Bogdan Suceavă, Dan Perșa Tudor Călin Zarojanu)	370
4.1. Apocalipsa ficțiunii paranoice (Alexandru Ecovoiu).....	370
4.2. Mesianism, falși Mesia și amânarea Sfârșitului (Venea din timpul diez).....	374
4.3. Epuizarea apocalipsei parodice (Dan Perșa).....	378
4.4. Bricolarea scenariilor apocaliptice (Sfârșitul lumii Tudor Călin Zarojanu).....	380
BIBLIOGRAFIE	388